

SÁMEDIGGI

Sámi olbmodávttiid hálddašeapmi

Máhtto- ja digaštallanvuodđu
oaiviliid máhcaheapmái Sámediggái

Sisdoallu

1.	SÁMI OLBMODÁVTTIID JA HÁVDDIID HÁLDDAŠEAPMI	4
1.1	Doahpagiid čilgen	4
2.	SÁMI OLBMODÁVTTIID ČOHKKEN – HISTORJJÁLAŠ DUOGÁŠ	7
3.	RÁMMAEAVTTUT	10
3.1	Riikkaidgaskasaš rámmat	10
3.2	Našuvnnalaš rámmat	11
3.3	Dutkanehtalaš lávdegottit	12
4.	MAID SÁHTTET HÁVDDIT JA HÁVDÁDANVIERUT MUITALIT MIDJIIDE?	12
4.1	Maid sáhttet olbmodávttit mitalit midjiide?	14
4.2	Duohtadeaddji iskkadeamit	14
4.3	Ii-duohtadeaddji iskkadeamit	15
5.	REPATRIEREN	15
6.	OKTAVUOHTA JÁPMIMII JA JÁBMIID ÁIBMUI	17
7.	IEŠGUÐETLÁGAN DEASTTAT JA BEROŠTUMIT	19
	Cealkámušaid sádden	23
	Girjjálašvuohta	24

1. Sámi olbmodávttiid ja hávddiid hálddašeapmi

Sámi olbmodávttiid ja hávddiid hálddašeapmái čatnasit moalkás vihkkeallamat daid gáhttema, eaiggáduššama, lokaliserema, máhcaheami, dutkama ja gaskkusteami dáfus. Guovddáš hástalus lea gávdnat heivvolaš dássedeattu etihka, olbmuidgaskasaš deasttaid ja kultuvrralaš árvvuid gaskkas nuppe bealis, dárbbu ektui háhkat dieduid sámi historjjá ja sámi leahkima birra guoskevaš guovllus. Sámediggi atná dárbbaslažžan ásahit rutiinnaid ja láidehusaid mat sihkarastet buriid proseassaid ja mat leat vuodđuduvvon bajitdási prinsihpaide maid ulbmil lea oažžut áigái eanet oktilaš ja einnostahtti hálddašeami.

2024 čavčča álggahii Sámediggi barggu ráhkadit bajitdási njuolggadusaid sámi olbmodávttiid ja hávddiid ja gullevaš hávdedáviriid (mat eai leat olbmodávttit) hálddašeapmái. Bargui gullá maid ráhkadit buriid ja searvadahtti mielváikkuhan- ja seanadanproseassaid mat váldet vuhtii oaivilgirjáivuoda ja gulahallama guoskevaš birrasiiguin.

Oassin dán proseassas lea Sámediggi ráhkadan dán máhttovuodu mii čuvge iešguđet beliid áššehivodagas:

- Čohkkenhistorihka
- Juridihkalaš rámmaid (našuvnnalaš ja riikkaidgaskasaš)
- Arkeologalaš ja historjjálaš máhtu ja vejolašvuodaid háhkat eambo máhtu
- Repatrierema
- Sámi vuoiŋnalašvuoda
- Iešguđet deasttaid ja beroštumiid vuhtiiváldima

Sámediggi háliida oaiviliid báikkálaš servodagaide, olbmui, ovtastusain/serviin ja organisašuvnnain das makkár deatalaš vuodđoprinsihpat berrejit leat vuodđun sámi olbmodávttiid hálddašeamis. Dáinna máhttovuoduin háliidit mii hábmet buori digaštallanvuodu sidjiide geat áigot ovddit iežaset oaiviliid.

1.1 Doahpagiid čilgen

Vuos čilgestit muhtin sániid ja doahpagiid mat leat deatalaččat viidáset lohkamii:

Olbmodávttit leat sihke olles dákerikkat ja oasit olbmo dákerikkiin ja bániin.

Earret olbmodávttiid de leat hávddiin maiddái eará guoskevaš dávvirat. Ovdamearkkat dasa leat gistu, gieres/bulkor ja beassit mat sisa jábmi lea gissojuvvon, hávddi fysalaš struktuvra eatnamis, ja vejolaš biktasat ja dávvirat mat leat hávdáduvvon jábmi mielde. Dáid mii sáhttit gohčodit **ávnnaslaš bázahussan**. Dat gullet olbmui ja identitehtii.

Ovdal kristtalašvuoda áiggi sámi hávddit. Hávdádanvierut leat dárkilit čadnon sámi máilmmioidnui ja oskkumeanuide. Gávdnojit mánggalágan sámi hávdádanvierut ovdal kristtalašvuoda áiggi. *Juovvahávddit* lea oktasaš namahus hávddiide mat adnojuvvojit gullat dan eanemus dovddus hávdádanvuirui mii lei dábálaš ovdal kristtalašvuoda, ja dan sáhtta guorrat hui guhkás maŋos. Boarráseamos seilon sámi olbmodávttit leat gávdnon sámi juovvahávddiin, ja leat mánga beali mat čujuhit dohko ahte dát hávdádanvuohki goit geavahuvvui 900 jagi o.Kr. Dábálaččat gissojuvvui jábmi bessiid sisa, mat gorrojuvvoje čoahkkái, ja jábmi biddjojuvvui juvvii gedggiid vuollái, bákteleatnji, geađgeborrii, dahje čihkosii gálle gurrii, ja muhtomin ráhkaduvvui čielga hávdehuksehus dahje bordojuvvui geađgeguhpa dan nala. Dáid čiehkásajiide sáhtii jábmi vel biddjojuvvot gierresa/bulkora dahje muorragisttu sisa – diet maŋemus gaskaáiggi rájes. Dát hávdádanvuohki čađahuvvui dassáži go kristtalašvuodta leavai Sápmai 1600-1700 logu mielde, ja muhtin sajiin álgo 1800-logu mielde. Dainna lágiin leat dát vuohki okta dain guhkimus oktilaš hávdádanvugiin mat Eurohpás leat dihtosis. Juovvahávddit gávdnojit viidát eanas sámi guovlluin, ja leat daid deaŋaleamos gálduid gaskkas mat mis leat sámi ovdalaš áiggi birra. Davvi-Norggas leat juovvahávddit eanas muddui gávdnon riddoguovlluin, muhto Trøndelágas ja Davvi-Ruoŋas ges leat siseatnamis ja várreguovlluin. Dađi mielde go kristtalaš hávdádanvuogit ovdánedje, de hávdáduvvojedje muhtin jábmit davviguovlluin coages eananhávddiide, dábálaččat njárggain ja sulluin.

Govva 1. Nu gohčoduvvon "Juovvahávddit" gávdnojit iešguđet hámiin ja iešguđet báikkiin; jábmi biddjojuvvui juvvii gedggiid vuollái, bákteleatnji, geađgeborrii, dahje čihkosii gálle gurrii, ja muhtomin ráhkaduvvui čielga hávdehuksehus dahje bordojuvvui geađgeguhpa dan nala. Govva: Sámediggi

Lullelis ja sámi siseatnamiin gávdnojit ng. vuovde- ja jávrehávddit (maiddái gohčoduvvon bivdohávdin, muhto maid mii dás gohčodit bivdoeananhávdin, dárogillii *fangstmarksgrav*) maid dovdomearkan leat vuollegis geađgegubat eatnamis, ja nuppe ládje go juovvahávddiin lea dát kremašuvdnahávdádanvuohki, go jábmit lea boldojuvvon. Dasa lassin gávdnojit ovdal kristtalašvuoda áiggi sámi eananhávdit, dábálaččat goike sáttu- ja čievraeatnamis. Muhtimiid nalde leat čielga geađgegubat, ja earát fas eai leat merkejuvvon oinnolaš mearkkain.

Govva 2. Bivdoeananhávd
(fangstmarksgrav)
Govva: Sámediggi

Maiddá dái hávdiiin lea beassi gissojuvvon jábmi birra, ja gieres/bulkor dahje gistu lei dábalaš. Leat maid gávdnon jábmit hávdáduvvon gahččan muora loktan ruohttasiid vuollái ja guoros muorramáddagiid siste. Eanas gávdnon eananhávdit leat siseatnamiin ja várreduovdagiin. Muhto dát govva ii leat čielggas. Maiddá dutkanhistorjjálaš bealit sáhttet váikkuhit, nu go makkár čuolmmaide ja áššesurggiide dutkit leat čiekŋudan iežaset guđege áiggis. Eananhávdádeamit riddoguovlluin leat ovdamearkka dihte dulkojuvvon dáččaide gullat, muhto ođđaset dutkatmat čájehit ahte dát ii dáidde leat nu čielggas, ja mánga eananhávdit leat ođđasis guorahallojuvome ja dulkojuvome sámi oktavuhtii.

Kristtalaš hávdit. Kristtahahttima oktavuodas leat miehtá Sámi ásahuvvon girkogárdit ja kristtalaš hávdeeatnamat. Dađi mielde gohččojuvvojedje sámit hávdádit jábmiideaset kristtalaš hávdeeatnamiidda. Mis leat maid ovdamearkkat dasa ahte kristtalaš girkogárdit ásahuvvojedje dohko gosa sámit ovdal juo ledje hávdádan iežaset jábmiid.

Sámi ovdal kristtalašvuoda ja kristtalaš hávdiiid erohus ii leat áibbas čavga, go lea leamaš nuppástuvvanáigodat goas ii leat vejolaš sihkkarit dadjat goappá oskui jápmán olmmoš gulai. Sáhtta dadjat ahte sámit buori muddui bággejuvvojedje kristtalašvuhtii ja ođđa hávdádanvieruid váldit atnui ja dát dáhpáhuvai iešguđetge áiggiid dan viiddis Sámi eatnamis.

Oarjjimus guovlluin čadahuvvui protestánttalaš miššuvdna ja kristtahahttin vuosttažettiin 1600-1700-logus. Dán molsašuvvama áiggi hávddit mat nektet oaidnit “kristtalaš” hávdin, eai soaitte datte leamaš nu. Lea arkeologalaččat duodaštuvvon ahte ovtta gaska geavahuvvojedje ovdal kristtalašvuoda hávdádanvieru elemeanttat maiddái dalle go sámít hávdáduvvojedje kristtalaš hávdeeatnamiin.

Govva 3. Guovdageainnu girkogárdi. Govva: Sámediggi

Nuortasámiid gaskkas, gos kristtahahttin dáhpáhuvai árabut, birrasiid 1550, ii oro nu sakka bággejuvvon. Orru baicca nu ahte sii buori muddui besse doalahit iežaset ovdal kristtalašvuoda vieruid. Dán ipmárdusa vuodđun leat ahte ruošša-ortodoksa kristtalašvuodas leat juohkelágan meanut, rituálat ja seremoniijat hui guovddážiis.

«Geassehávddit» fertejit maid namuhuvvot. Dat leat gaskaboddosaš hávddit maidda hávdádedje go muhtin jámii guhkkinn eret girkogárddis/hávdeeatnamis gosa galggai hávdáduvvot. Dábálaččat leat dat boazosámi johtingeainnuid nalde dahje geasseorohagain. Dohko hávdáduvvui jápmán olmmoš gaskaboddosaččat dassáži go fas máhccet dohko gosa galgá hávdáduvvot. Dábálaččat fievrreduvvui jábmi dasto dálvesiivun bulkoriin/gierresiin vihahuvvon girkogárdái/hávdeeatnamii. Dakkár hávddit leat goike alážiin, dábálaččat juovain dahje sulluin gosa spiret eai beasa. Dakkár hávddit sáhtte adnot mángga gearde.

2. Sámi olbmodávttiid čohkken – historjjálaš duogáš

Sámi olbmodávttit leat 1800-logu rájes čohkkejuvvon institušuvnnaide iešguđetlágan vugiid ja molsašuddi metodaidda ja ehtalaš láidehusaidda mielde. Áramus čohkkemat 1800-logus ja 1900-logu álggus ledje vuosttažettiin nállebiologalaš dutkama várás. Sihke almmolaš virggehasat, dutkit ja priváhta olbmot burge hávddiid, válde dávttiid ja sáddejedje ja vuvde sámi olbmodávttiid museaide ja čoakkáldagaide. Muhtomin serve sámít ieža nai dasa.

Stuorámuš sámi olbmodávttiid čoakkáldat, birrasiid 1000 indiviida, vurkkoduvvo Bioantropologalaš čoakkáldagas Oslos (Bioantropologisk samling ved Institutt for medisinske basalfag på Universitetet i Oslo) (ovdalaš De Schreinerske

Samlinger/Schreiner čaakkáldat, dán rájes gohčoduvvon BAS)¹. Dán čaakkáldagas leat dávttit sihke ovdal kristtalašvuoda hávddiin ja kristtalaš hávddiin.

BAS-čaakkáldagas leat olbmodávttit sihke ovdal kristtalašvuoda áiggis ja kristtalaš hávddiin. Dat čohkkejuvvojedje áigodagas 1850-1977. Eatnasiid leat doaktárat ja doavttirstudeanttat čohkken girkogárdiin áigodagas 1914-1940 Emil Schreiner prográmma olis, man ulbmil lei guorahallat fysalaš anatomijja Norggas. Báikkálaš olbmot vuorjašuvve ja vuosttaldedje nállebiologalaš dutkama ja olbmodávttiid viežžama sámi guovlluin. Schreiner lei gal ožžon lobi Girkodepartemeanttas, muhto báikkálaš sámi álbmogis ii jearran oktage, ja sii vuosttaldedje mánngga geardde. Dávttiid čohkken 1800-logus ja álggogeahčen 1900-logu čadahuvvui dalá olmmošoainnu ja dakkár jáhku vuodul ahte iešguđet olmmoščearddaid gaskka lei evolušuvnnalaš hierarkijja, ja ahte sii nappo gullet iešguđet árvodássái. Dalá eiseválddiid ja dutkiid berošmeahttun oaidnu ja vuohki guđii eahpeluohttámuša, traumaid ja háviid, mat olu sámi báikkálaš servodagain eai leat vel odne ge savvon. Dát ferte vuhtii váldojuvvot go ráhkaduvvojit njuolggadusat daid olbmodávttiid boahttevaš hálddašeapmái, maid BAS ain odne vurkkoda.

Govva 4. Olbmodávttiid roggan Njávdamis 1915. Govva: Johan Brun 1915, Norgga ártalaš universitehtamusea.

Olbmodávttit mat leat BAS hálldui boah tán mannel 1940 leat vuosttažettiin gávdnon arkeologalaš roggamiin, eai ge leat náledutkama bohtosat. Dán áigodagas sáddejuvvojedje dat eará gávdnosat, mat eai lean olbmodávttit, guoskevaš hálddašánmuseai, vuosttažettiin Vitenskapsmuseumii (Diedámuseii) Tråantes (NTNU) ja Norges arktiske universitetsmuseumii Romssas (UiT) (Norgga ártalaš universitehtamuseii). Dat mielddisbuvttii ahte olbmodávttit ja eará

¹ BAS, Bioantropologisk samling ved Institutt for medisinske basalfag på Universitetet i Oslo/Bioantropologalaš čaakkáldat Medisiinnalaš basalfágaid instituhtas Oslo universitehtas (ovdalaš De Schreinerske Samlinger/Schreiner čaakkáldat

dávvirat/bázahusat gávdnon seamma hávddis, mángga dáfus dál leat sierralaga goabbat institušuvnnas.

Maŋnel 1977 leat buot gávdnosat hávddiin sáddejuvvon guoskevaš geográfalaš guovllu hálddašanmuseaide. Dát gávdnosat, sihke olbmodávttit ja dávvirat, leat bohtán sisa dohkkehuvvon arkeologalaš guorahallamiid vuodul kulturmuitolága olis. Dat leat eanas muddui gávdnon juovvahávddiin.

Dát mearkkaša ahte iešguđet institušuvnnat dál hálddašit čohkkejuvvon olbmodávttiid ja eará hávdegávdnosiid. Eanas oassi sámi olbmodávttiin leat dál BAS hálddus. Dat leat 1999 rájes hálddašuvvon njuolggadusaid mielde sierra šiehtadusa olis Sámedikkiin. Dasto vurkkoduvvojit ja hálddašuvvojit olbmodávttit mat leat ilbman maŋnel 1977, ja eanas oassi eará hávdegávdnosiin UiT ja NTNU kulturhistorjjálaš universitehtamuseain.

Seamma ládje go BAS čoakkáldat, de leat dáktečoakkáldagat miehtá máilmmi geavahuvvon nállebiologalaš dutkamis. Danne leat iešguđet riikkaid universitehtat sihke vuovdán ja lonohallan olbmodávttiid. Seammás dagahii dákkár dutkan «dáktemárkana», ja priváhta olbmot roggagohte ja vuvde sámi olbmodávttiid (erenomážit oaiveskálžžuid) njuolga olgoriikka universitehtaide, erenomážit loahpageahčen 1800-loga ja álggogeahčen 1900-logu. Dan dihte ii leat dihtosis man olu sámi olbmodávttit gávdnojit eará riikkaid čoakkáldagain.

3. Rámmaeavttut

3.1 Riikkaidgaskasaš rámmat

Riikkaidgaskasaš konvenšuvnnain ja julggaštusain maid Norga lea vuolláičállán, lea maid mearkkašupmi sámii olbmodávttiid ja hávdemateriála hálddašeapmái. Erenoamáš relevanttat leat:

- ON konvenšuvdna siviila ja politihkalaš vuoigatvuodaid birra (SP), artihkal 1 ja 27. – ([FNs verdenserklæring om menneskerettigheter](#))
 - Konvenšuvdna lea oassin Norgga rievttis, ja dat manná olmmošvuoigatvuodálaga olis ovdalii Norgga rievtti. Dat mearkkaša ahte konvenšuvdna galgá čuvvojuvvot, jus dat dadjá eará go Norgga láhka.
- ILO-konvenšuvdna nr. 169 álgoálbmogiid ja čearddalaš álbmogiid hárrái iešmearrideaddji riikkain (ILO-169) ([ILO-konvensjon nr. 169 om urfolk og stammefolk i selvstendige stater - Lovdata](#))
- ON julggaštus álgoálbmogiid vuoigatvuodaid birra (UNDRIP) ([FNs erklæring om urfolks rettigheter](#))

SP artihkal 1 nr. 1:

Buot álbmogiin lea iešmearridanvuoigatvuohta. Dán vuoigatvuođa vuodul mearridit sii friddja iežaset politihkalaš sajádaga ja ovddidit friddja iežaset ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš ovdáneami. Maiddái álgoálbmogiin lea iešmearridanvuoigatvuohta, nu go maiddái boahtá ovdan UNDRIP 3. artihkkalis.

SP artihkal 27 guoská stáhta geatnegasvuhtii áimmahuššat minortehtaid vuoigatvuođa doaimmahit iežaset kultuvrra, giela ja oskku. Dát guoská maiddái álgoálbmogiidda, ja nu maiddái sápmelaččaide.

Norga ratifiserii ILO-konvenšuvnna 169 1990:s. Konvenšuvdna válddaha álgoálbmogiid vuoigatvuođa seailuhit ja ovdánahttit iežaset kultuvrra, ja eiseválddiid geatnegasvuoda doarjut dan barggu.

UNDRIP sisttisdoallá earret eará mearrádusaid álgoálbmogiid kulturbirrasiid birra, erenoamážit namuhuvvon artihkkaliin 11, 12 ja 31. Dás boahtá ovdan ahte álgoálbmogiin lea vuoigatvuohta seailuhit, suodjalit ja ovdánahttit ovdalaš, dálá ja boahhtevaš kulturdovddaldagaid, nugo oskkoldatlaš, arkeologalaš ja historjjálaš báikkiid. Das namuhuvvo maiddái álgoálbmogiid vuoigatvuohta atnit kontrollera iežaset máttuid olbmodávttiin ja rituálalaš objeavttain. Julggaštus ii leat rievttálaččat geatnegahtti, muhto deattuha guovddáš prinsihpaid riikkaidgaskasaš álgoálbmotrievttis.

3.2 Našuvnnalaš rámmat

Vuoddolágas § 108 leat dajaldagat sámi vuoigatvuodaid birra Norggas: *Lea stáhta eiseválddiid geatnegasvuohta láhčit diliid nu ahte sámi álbmot, álgoálbmogin, sáhtta seailuhit ja ovddidit iežas giela, kultuvrra ja servodateallima.*

Kulturमितoláhka: Sámi kulturमितutt mat leat eatnamis, namalassii doppe gosa álgoálggus leat biddjon/ásahuvvon, ja mat leat jagis 1917:s dahje dan ovdal ásaHuvvon, leat automáhtalaččat ráfáidahttojuvvon kulturमितolága mielde ja daid hálddaša Sámediggi. Dat guoská maiddá sámi hávddiide, ja hávddiid sisdollui. Sámedikkis dat lea váldi mearridit oažžu go duohtadit ráfáiduhtton sámi hávddiid báikkis/eatnamis gosa dat álgoálggus leat ásaHuvvon.

Go kulturमितutt leat vižžujuvvon arkeologalaš guorahallamiid olis (namalassii Sámedikki addin lobi mielde) dahje leat eará árttaid bokte gávdnon dahje sisa addujuvvon, de definerejuvvojit dat luovos kulturमितun. Luovos kulturमितutt leat stáhta opmodat. Daid vurkkoda ja hálddaša guoskevaš guovllu hálddašánmusea stáhta ovddas. Dat guoská maiddá sámi kulturमितuide, ja nappo olbmodávttiide mat leat vižžujuvvon hávddiin. Luovos gávdnosiid vejolaš luoikama dahje dutkama mearrida guoskevaš hálddašánmusea. Danne ii leat Sámedikkis luovos sámi kulturमितuid hálddašánovddasvástádus.

Olbmodávttit mat leat BAS hálddus, de leat dat maiddá lága mielde luovos kulturमितutt, maid dat geográfalaš hálddašánmusea gos dat leat gávdnon, galggašii hálddašit. Hui ollu dain dávttiin leat vižžujuvvon olu ovdal go gustovaš lágat ásaHuvvojedje, ja dat vižžujuvvojedje dalle (fysalaš) antropologalaš ákkain (náldedutkan), eai ge kulturhistorjjálaš ákkain. Danne vurkkoduvvojit olbmodávttit medisiinnalaš fakultehta anatomalaš instituhtas Oslos. Vurkkodanbáiki rihkku nappo otná lágaid, maid mielde arkeologalaš hávdegávdnosat galget vurkkoduvvot ja hálddašuvvot kulturhistorjjálaš museain, mat čuvvot garra njuolggadusaid sihke etihka ja vurkkodandilálašvuodaid birra. Čohkkenhistorihka dihte lea čuožžilan dat dilli ahte olbmodávttit mat čohkkejuvvojedje 1800- ja árra 1900-logu mielde vurkkoduvvojit antropologalaš/anatomalaš čoakkáldagas Oslos. 1999 rájes lea datte Sámedikkis ja UiO:s leamaš soahpamuš das ahte Sámediggi dat mearrida dán čoakkáldaga olbmodávttiid vejolaš sirdimiid, geavaheami ja dutkama hárrái. Dát spiehkasta maid otná lágas, go lága mielde galgá guoskevaš hálddašánmusea hálddašit luovosमितuid, nu go olbmodávttit maiddá leat dán oktavuodas. Odđa kulturमितolága evttohusas, mii bodii njukčamánuš 2025 (NOU 2025:3) lea dát geavat árvaluvvon lága bokte nannejuvvot. Jus evttohus mearriduvvo, de mearkkaša dat ahte Sámediggi oažžu lánkanannejuvvon hálddašánovddasvástádusa buot sámi olbmodávttiid hárrái Norggas beroškeahtta das gos dat vurkkoduvvojit.

Máhttodepartemeanta nammadii našuvnnalaš lándegotti árvoštallat olbmodávttiid dutkama (Dákeriggelándegotti) 2008:s, mii lea Našuvnnalaš dutkanehtalaš komiteaid/ De nasjonale forskningsetiske komiteene (FEK) vuollásaš sorjjasmeahtun ja fágaidrasttideaddji lándegoddi. Dákeriggelándegoddi rávve ja

bagadallá institušuvnnaid ja ovttaskas dutkiid dutkanehtalaš gažaldagain olbmodávttiid dutkama hárrái. Dát sáhttet leat dutkanprošeavttaid, oahpahusa, gaskkusteamii, čájáhusaid, repatriererema, ja olbmodávttiid giedahallama birra hálddahušlaš ja arkeologalaš roggamiid oktavuodas. Dutkiin lea iešheanalaš ovddasvástádus háhkat dieđuid dohkkehuvvon dutkanehtalaš norpmiid birra ja sihkkarastit ahte dutkan čađahuvvo daid mielde miehtá dutkanproseassa. Lea sajáiduvvan dáhpi ahte dutkit bivdet cealkámuša dáktoriggelávdegottis go olbmodávttiid dutkan plánejuvvo.

3.3 Dutkanehtalaš lávdegottit

Odđa máhttu lea deatalaš, muhto ii almmá eavttuid haga. Dán áigge lea čabu čielggas ahte servodaga ja diehtaga gaskka galgá leat ovttasdoaibma ja dasa lea ráhkaduvvon vuogádagat. Norggas leat earret eará ásašuvvon našuvnnaš dutkanehtalaš lávdegottit (DEL; dárogiel oanádus lea FEK), mat galget gozihit ahte buot dutkan čađahuvvo dohkkehuvvon ehtalaš norpmiid mielde. Dat galgá dahkkot eastadanbarggu, rávvema, mearrádusaid bokte, ja ovttaskas áššiid guorahallama bokte vejolaš eahperehalaš dutkama hárrái. Leat golbma fágalávdegotti, okta guorahallanlávdegoddi ja okta vuolit lávdegoddi:

- Luonddudiehtaga ja teknologijja fágalávdegoddi
- Medisiinna ja dearvvašvuodafágaid fágalávdegoddi
- Servodatdiehtaga ja humanoria fágalávdegoddi
- Eahpevuoggalaš dutkama guorahallanlávdegoddi
- **Lávdegoddi árvoštallat olbmodávttiid dutkama**

Lassin daid bajitdási lávdegottiide, lea ge nammaduvvon sierra lávdegoddi (nu gohčoduvvon «dáktoriggelávdegoddi») mii rávve ja bagadallá olbmodávttiid dutkama oktavuodas.

4. Maid sáhttet hávddit ja hávdádanvierut muitalit midjiide?

Sámi ovdal kristtalašvuoda hávdádanvierut sáhttet gurrojuvot guhkás maŋos. Sámi hávddit, mat dávjá leat veahá eahpečielgasit gohčoduvvon juovvahávdin, gávdnojit oalle viidát Sámis. Daid gaskkas leat maid hávdeborit ja eananhávddit, ja lullelis maidái bivdoeananhávddit, maidda čatnasa sámi eallin Gaska-Ruoŋas ja Østlándda siskkit guovlluin Norgga bealde. Dasa lassin gávdnojit seahkálašmálet hávddit, mii čájeha lagas oktavuoda ja ovttasdoaimma sámiid ja norrøna/dáčča álbmogiid ja eará ránnjálbmogiid gaskka. Sámi ovdal kristtalašvuoda hávdádanvierut eai leat nu vuđolaččat guorahallojuvvon, eandalii eai geográfalaš viidodaga, regiovnnaš variašuvnnaid ja boarráseamos áiggiid dáfus. Paradoksan lea ahte eanas oassi min otná dieđuin leat ilbman sámi olbmodávttiid nállebiologalaš dutkama oktavuodas.

Dát lea ehtalaččat váttis ášši ja čájeha man mánggabealat ja kompleaksa dát áššesuorgi lea.

Dat movt jábmit leat hávdáduvvon ja giehtaguššojuvvon, sáhtta earret eará addit ipmárdusa ovdalaš oskkoldaga, rituálaid/meanuid, sosiála erohusaid, gávppašeami ja oktavuodaid fierpmádagaid birra. Sámi hávddit leat danne daid deataleamos gálduid gaskkas maid olis mii oahppat sámi leahkima ja eallima, ássama ja jotkkolašvuoda birra guhkás maŋos. Hávdádanvierut leat dárkilit čadnon sámi eallinoainnuide ja oskkueallimii, ja čájehit maiddái riev dama ja variašuvnna dáid surggiin.

Lassin sámi dovdomearkkaide das movt hávddit leat lágíduvvon, de leat hávddiin maid gávdnon valjit dávvirat mat leat biddjon dohko jábmiid mielde. Dat leat helmmot ja iešguđetlágan činjat, suorbmasat ja riskkut, bronsavidjjet, bivdoreaidut, nállogoađit, keramihkka jna., ja dat molsašuddet áiggiid čađa. Olu hávddiin leat maid gávdnon elliid dávtit, erenoamážit luddejuvvon adđamat, muhto maid meahcceelliid ja soames háve lihtoriid/viessoelliid dávtit. Olu dain dávviriin bohtet eará geográfalaš guovlluin ja čájehit viiddis oktavuodaid suopmelaččaiguin, báltalaččaiguin, ruoššaiguin ja norrøna/dáčča álbmogiiguin. Hávdádanvieruid bokte sáhttit mii nappo oahppat movt sámi gulahallanfierpmádagat leat nuppástuvvan áiggiid mielde.

Kristtalašvuoda introduseren sámi guovlluide sáhtta erenoamážit čadnojuvvot golmma áigodahkii. Vuosttaš lea árra váikkuhus mii dáhpáhuvai vuosttaš jahkeduháha loahpageahčen m.Kr. (loahpageahčen ruovdeáiggi) ja gaskaáiggi álggus go ođđa religiovdna leavvagođii Sápmái ja goas sámit maiddái oahpásmuvve kristtalašvuhtii, vuosttaš vuorus riddoguovlluin davás gitta Davvi-Romsii. Dáppe lei seahkálas álbmot, ja sámit dáidet maid lunddolaččat oahpásmuvvan dan ođđa oskui. Davvi-Romssas ja Finnmárkkus gos ásse dušše sámit, čuovui kristtalašvuodta dan áramus dáčča koloniserema ja guollebivdohápmaniid ásaheami mielde olggumus rittuide 1200-logu rájes. Eará deatalaš dilálašvuodta lei ruoššaortodoksa miššuvdnadoaibma nuortasámi/nuortalaččaid guovdu 1500-logus. Dát lei vuosttažettiin dan guovllus mii odne lea Máttá-Várjjat. Goalmmát ja eanemus váikkuheaddji áigodat lei (Dánska-)Norgga miššuvdna 1700- ja 1800-logus. Thomas von Westena miššuvdnamátkkit sámi guovlluin 1717-1723 lei systemáhtalaš ja dihtomielalaš miššuvdnadoaimma álgu.

Gitta 1700-logu rádjái ledje sámi máilmmioaidnu ja oskkoldatlaš meanut ain hui guovddázis sámi servodagain. Lei oalle dábálaš ahte seammás go atne kristtalaš meanuid, de liikká ain doalahedje sámi oskku. Olu báhppat duhte dasa go sámit gásttašahhte iežaset ja serve girkomeanuide, eai ge gáibidan ahte sii oalát hilgot ja guđdet sámi religiovnna. Thomas von Westen ja pietisttalaš lihkadus eai lean jur seamma gierdevaččat, ja 1700-logu mielde čadahuvvui sakka čavgadet ja garraset miššundoaibma, goas gáibiduvvui persovnnalaš jorgalusa dahkan, rievttos osku ja eallinláhki. Dat olis čadahuvvui maiddái garraset váldi sámi religiovnna vuostá, ja sámi rumbbut, sieiddit ja bálvvosbáikkid billistuvvojedje.

Dát nuppástuvvan vuhtto maddái hávdádanvieruin. 1700-logu mielde bággejuvvojedje eambbo sámít, geat ledje protestánttalaš váikkuhusa vuolde, dadistaga hávdádit jábmiid vihahuvvon hávdeeatnamiidda. Liikká leat gávdnon ovdamearkkat dasa ahte juovvahávdádanvierru ain vuhtto sámí kristtalaš hávdádan gitta 1800-lohkui ja «geassehávdádan» gitta 1900-logu gaskkamuddui.

4.1 Maid sáhttet olbmodávttit mitalit midjiide?

Manemus logiid jagiid lea dáhpuhuvvan jotkkolaš ja jođanis teknologalaš ovdáneapmi das maid olbmodávttit sáhttet mitalit midjiide min máttuid eallima birra. Dát ovdáneapmi joatkašuvvá ain ja buktá ođđa vejolašvuodaid boakteáiggis oahppat ain eambbo sámí máttuid birra. Olbmodávttiid analysat sáhttet ovtas eará arkeologalaš gávdnosiiguin, mat leat čadnon gávppašeapmái ja lonohallamiidda, ain eambbo mitalit midjiide johtalan- ja lonohallanfierpmádagaid birra iešguđetge guovlluin. Sámí olbmodávttiid dutkan sáhtta addit dárkilis dieđuid agi, dearvvašvuoda, eallindiliid, mobilitehta, bajásšaddanguovllu ja borramušdoalu birra sihke indiviida- ja joavkodásis. Dat sáhtta čuvget rievdamiid mat leat dáhpuhuvvan áiggiid mielde ja dilálašvuodaid birra min ássanguovlluin ja oktavuodaid birra eará álbmogiidda.

4.2 Duohtadeaddji iskkadeamit

Dat analysat main oažžut olu ja dárkileamos dieđuid, eaktudit ahte ferte váldit fysalaš iskosa dávtiin dahje bániin. Dovdoseamos metoda lea várra čitna-/čadđadateren (**C-14 áigemeroštallan**), mas moadde milligrámma sturrosaš iskosa guorahallan sáhtta oalle dárkilit mitalit goassáš dat lea ja guđe agis indiviida lei go elii.

Nu gohčoduvvon **isotopa-analysat** addet dadistaga ođđa vejolašvuodaid mat eai gávdnon ovdal. Dakkár analysii maid dárbbášuvvo fysalaš iskkus dávtis/bánis. Dakkár analysaide dárbbášuvvo dušše hui unna bihtáš, 0.1 milligrámma dahje unnit.

Gávdnojit iešguđetlágan isotopat, nugo čitna/čadđa, nitrogea, rišša ja strontium, mii ain gávdno dološ dávtiin/bániin ja maid sáhtta analyseret ja oažžut iešguđetlágan dieđuid. Dákte-/bátneiskosiid analysat sáhttet mitalit maid olmmoš lea borran ja guđe guovllus borramuš bođii, guđe guovllus indiviida lea bajásšaddan ja lea go son johtalan ja gos son lea eallán eallináiggistis. Ovdamearkka dihte sáhttet iešguđet isotopaárvvut mitalit lei go su borramuššan birgu, guolli vai šattut, ja man muddui dát šattut ledje lunddolaččat šaddan, vai gilvojuvvon/duktejuvvon.

Govva 5. Strontiumiskosiid dárbbaha unnán fysalaš materiála. Govva čájeha iskkusváldima sávzzadákti. Govva: Corrie Hyland, University of York

DNA-analysat boarráset olbmodávttiin sáhttet addit deatalaš dieđuid stuorát olmmošjoavkkuid birra, earret eará geográfalaš sirddolašvuoda ja iešguđet álbmotjoavkkuid genehtalaš čanastagaid birra. Ii leat ulbmillaš ohcat fuolkevuoda otná olbmuid ja olbmodávttiid gaskka mat leat nu boarrásat go dat mat leat otná čoakkáldagain. Bajit dásis gal sáhttet DNA-analysat dadjat juoidá genehtalaš duogáža birra don doložis. Genehtalaš duogáš muitala unnán čearddalašvuodas. Earret sohkabeari/árbedávddaid birra, de sáhttá DNA-analysa maid čájehit mánggalágan bakteara-/virusdávdda, omd. tuberkolosa ja malaria.

4.3 Ii-duohtadeaddji iskkadeamit

Dieđuid sáhttá maid háhkat dušše čalmmiiguin guorahallamiin, almmá fysalaš iskosiid váldima haga. Earret eará sáhttá čalmmiiguin oaidnit sohkabeali, agi, man rumašlaččat garra eallima indiviida lea eallán, lea go son váilebibmosis borramušaiiguin eallán, leat go sus leamaš rumašlaš vigít, dahje dávddat mat guđdet fysalaš mearkkaid dávttiide.

5. Repatrieren

Nálledutkan ja sámi olbmodávttiid čohkken lea rihkolaš dahku mii ain garrasit čuohcá olu sámide ja váikkuha sámi báikkálaš servodagaid. Danne dárbbášuvvojit doaibmabijut mat sáhttet ovddidit seanadeami čuoččáldahttit gudneárvvu. Dávviirid ja olbmodávttiid máhcaheapmi lea olu oktavuodain šaddan deatalaš oassi seanadanbarggus. Dat máhcaha báikkálaš servodagaide juoidá mii sis lei rivvejuvnon. Mielmearrideapmi ja iežas kulturdávviirid ja máttuid/váinniid dávttiid hálddašeapmi lea maid mielde njulgeme bonju fápmodási, mii lea bohciidan historjjálaš dáhphusaid ja eahpeehtalaš čohkkenvugiid olis.

Historjjálaš ja arkeologalaš dávviirid repatrieren mearkkaša dábálaččat ahte dávvirat máhcahuvvojit dan guovllu museai gos dávvirat leat álgoálggus vižžojuvvon. Dáinna lágiin bohtet dávvirat ruoktot, ja sáhttet ain viidáseappot oahpahit sámi historjjá ja kultuvrra birra.

Sámie olbmodávttit sáhttet maiddái, seamma ládje go dávvirat, máhcahuvvot sámie kulturhistorjjálaš museaide daid guovlluin gos dat leat dolvojuvvon. Kulturhistorjjálaš museat čuvvot ICOM (International Council of Museums) ehtalaš njuolggadusaid das movt galgá vurkkodit ja giehtaguššat olbmodávttiid. Kulturhistorjjálaš museačoakkáldagaid hálddašeddjiin lea maid erenoamáš gelbbolašvuodhta dákkár materiálaid konserveremis ja áimmahuššamis. Dasa lassin sáhttá repatrieren mearkkašit ahte dávttit fas hávdáduvvojit iežaset ruovttuguvlui. Oallugiidda lea deatalaš, ahte olbmot geat leat sirdojuvvon eret iežaset álgo hávddiin, máhcahuvvojit, vaikko ii leat álo vejolaš diehtit juste gosa dat leat leamaš

hávadáuvvon, dahje diehtit juste gokko dihto indiviida hávdi lea leamaš. Ođđasis hávdádeapmi mearkkaša ahte dain ii šat leat vejolaš viežžat dieđuid sámi dološ áiggi birra.

Vuhtii váldin dihte vejolašvuoda ain háhkat ođđa dieđuid, de sáhtta buhtejeaddji čoavddus ođđasis hávdádeami oktavuodas leat, ahte dávtiin váldojuvvojit iskosat ja čađahuvvo osteologalaš dokumentašuvdna ovdal go dat hávdáduvvojit ođđasis. Dakkár čoavddus ii deavdde dan diehtopotensiála mii olbmodávttiin ollásit livččii. Iskosat eai sáhte deavdit buot vejolašvuodaid ja máhttodárbbu mii boahttevaš buolvvain sáhtta leat. Dakkár čoavddus lea okta vuohki ollašuhhtit sihke sávaldaga máhcahit dávttiid hávdeeatnamii, seammás go attášii vejolašvuoda boahtteáiggi háhkat eambbo dieđuid. Dán oktavuodas lea mearrideaddjin ahte gávdnojit njuolggadusat dáid iskosiid vejolaš boahttevaš dutkama birra. Materiála mii de gávdno boahttevaš dutkamii, go lea iskosiid váldán ovdal ođđasis hávdádeami, lea de hui ráddjejuvvon resursa go eanas oassi lea hávdáduvvon. Diekkár iskosat váldojuvvojedje earret eará ovdal go 94 indiviida hávdáduvvojedje ođđasis Njávdamii 2011:s. Dalle čađahuvui osteologalaš dokumentašuvdna (visuála iskkadeapmi almmá iskosiid váldima haga) buot indiviiddain, ja dasa lassin váldojuvvojedje soames indiviiddain smávva iskosat dávtiin ja bániin. 10 soaittáhaga mielde válljejuvvon indiviidda dateren/beaivádeapmi čájehii ahte dat ledje gitta 1300-logu rájes. Dat mearkkaša ahte hávdeeanan lea leamaš anus nuortalaččaid hávdeeanamin maiddá ovdal go dat šattai kristtalaš hávdeeanamin. Seamma guoská Todd'suel/Hávdesullui Báhcaveajis, gos iskosat 21 dákterikkis leat beaiváduvvon. Boarráseamos dávtit leat badjel 700 jagi boarrásat ja beaivádeapmi lea 1300-logu rájes gitta 1900-logu álgui.

Govva 6. Nuortalaš hávdesadji Báhcaveajis. Dáppe leat ođđasis hávdáduvvon olbmodávttit mat sirdojuvvojedje Todd'suel/hávdesullui, Báhcaveajjogas 1950-logus. Sirdin dáhpáhuvai čázádatregulerenplánaid oktavuodas. Almmatge sáddejedje 21 oaiveskálžžu Oslo universitehtii ja eai hávdádan daid ovtas eará dávttiiguin. Dát ášši lea dál meannuduvvomin Sámedikkis.

Govva: Sámediggi

Davvi-Ruotas Rounala boares girkogárddis 1915:s roggojuvvon olbmodávttiid ođđaset iskkadeamit leat addán áibbas ođđa ja vuordemeahtun dieđuid. Girkogárdi lei navdojuvvon gullat báikki boarráseamos, 1500-logu kapellii, muhto olbmodávttit čájehuvvojedje gullat 1200-1300-lohkui. Dás bohciida gažaldat ahte gávdnokit go mihá boarráset kristtalaš hávddit go mii leat navdán, vai lea go girkogárdi ásahuvvon dološ ovdal kristtalašvuoda sámi hávdeeatnamii. Diekkár bohtosat duodaštit ahte ain lea olu maid mii eat dieđe sámi hávdádanvieruid birra, maiddái das mii lea lagabus min áiggi.

Sámediggái lea deatalaš čielggadit berrejit go olbmodávttit mat dál vurkkoduvvojit BAS duohken, ain vurkkoduvvot doppe. Dat lea antropologalaš/anatomalaš čoakkáldat báikkis gos eai leat olbmot geain lea kulturhistorjjálaš gelbbolašvuolta, eai ge vurkkodandilálašvuodat mat čuvvot riikkadási ja riikkaidgaskasaš musea-ehtalaš njuolggadusaid kulturhistorjjálaš čoakkáldagaid hárrái. Sámediggi deattuha ahte olbmodávttit mat leat oassin čoakkáldagain, galget giehtaguššojuvvot stuora gudnevuollegašvuodain ja leat buoremus vejolaš vuorkádilálašvuodain nu guhká go leat oassin čoakkáldagas.

Viidáseappot ferte Sámediggi dán oktavuodas árvoštallat etihka otná geavadis, man olis lea geavvan nu ahte ovtta ja seamma indiviidda dávttit eai álo vurkkoduvvo ovtta čoahkis. Muhtin oktavuodain vurkkoduvvo oaiveskálžu BAS hálldus, ja rupmaša eará dávttit ges guoskevaš hálddašanmuseas. Seamma jearaldaga sáhhtá jearrat das man dohkálaš lea sirret olbmodávttiid daidda gullevaš eará bázahusain. Mánngga dáfus leat olbmodávttit vižžojuvvon ovdal kristtalašvuoda áiggi hávdidiin gosa jábmi fárrui leat hávdáduvvon dávvirat, muhto dávvirat vurkkoduvvojit guoskevaš museas. Lea dábálaš ahte dávvirat, nugo gisto-, bulkor-/gieresbázahusat, beassi, tekstiillat jna. vurkkoduvvojit guoskevaš universitehtamuseas. Dat lea riekta kulturmuitalága mielde. Dat mii ii leat riekta kulturmuitalága mielde, lea ahte olbmodávttit jagi 1917 dahje boarráset hávdidiin, vurkkoduvvojit bioantropologalaš čoakkáldagas.

6. Oktavuohta jápmimii ja jábmiid áibmui

Leat iešguđetlágan ipmárdusat, árbedábit ja jáhkut indiviida sielu ja fysalaš olbmodávttiid hárrái. Dávjá lea maid nu ahte mađi boarráseappot materiálat leat, dađi unnit váttisvuhtan adno daid čohkken ja iskkadeapmi. Protestánttalaš kristtalašvuodas ja oarjemáilmmi diehtagis adnojuvvojit vuoignja ja rumaš goabbatge sierranas beallin. Ahte fysalaš rumaš ja vuoignjalaš siellu leat guokte goabbatlágan “beali”, ja ahte go rumaš jápmá, de eallá siellu viidáseappot áibbas sierra dain fysalaš bázahusain. Eará oskkut ges atnet ahte maiddái jábmiid fysalaš bázahusain lea integritehta maid ferte vuhtii váldit.

Sámis ja sámi kultuvrras ja vuoignjalašvuodas leat olu variašuvnnat das makkár oaidnu lea olbmodávttiide. Árbevieruid ruohttasat leat sihke sámi dološ oskkus ja ođđaset áiggiid religiovnnaid váikkuhusat, mat čuvvo koloniserema mielde iešguđetge guovlluin. Lea unnán diehtu das movt dát lea leamaš álgoálggus, ovdal go

miššuvdna váikkuhišgođii. Arkeologalaš materiála ja boarráset čálalaš gállduid buohtastahttima bokte sáhttit datte juoidáid oaidnit.

Árbevirolaš sámi máilmmiipmárdusas ii leat jápmin fáhkka nuppástuvvan, muhto baicca proseassa mii dáhpáhuvvá mángga ceahki mielde mángga dásis. Gávdnoredje sihke mánggat áimmut ja mánggabealat vuoignaimárdus. Jápmin ii lean loahpalaš loahppa, muhto sirdašupmi eará eksistensii.

Lei earret eará dakkár «friddja vuoigna» mii maŋnel jápmima guđii fysalaš rupmaša ja manai vuoignaid áibmui *Sáivui*. Ealli olbmot sáhtte gulahallat sieluiguin mat leat vuoignaid áimmus, ja dain oazžut rávvagiid ja dieduid. Eará vuoignaid dimenšuvdna ges lei čavgadeappot čadnon fysalaš bázahusaide (dákteriggái). Dan oainnu mielde gulle olbmo rumaš ja rumašvuoigna oktii ja sirde ovtas *Jábmiidáibmui* - jabmiid máilbmái. Danne dáiddii lean deatalaš suodjalit fysalaš rumašbázahusaid dan eallimii mii lea vuordimis «boahtte vuorus».

Mátikkošteapmi daid eará áimmuide sáhtii leat áddjái, ja lei riska ahte juoga manná boastut dáid sirdašuvvamiid gaskka, mii fas sáhtii čuohcat daidda geat ain ellet. Hávdádeapmi lei nuppástusa rituála ja adnojuvvui riskavuloš áigin – sihke sutnje gii lea jápmán, ja sidjiide geat ellet. Eastadan dihte vára, de fertii ráhkkaneamis čuovvut dihto prosedyraid ja rituálaid, ja nu maid ieš hávdádeami oktavuodas ja vissis áiggi maŋnel. Ealli olbmuid ja jábmiid áimmut eai lean áibbas sierralaga – ja dain sáhtte leat váikkuhusat goabbat guvlui. Oaffariid, gáibmin navdimiid, seremonijaid ja nieguid bokte doalahuvvui oktavuodas jápmán fulkkiiguin. Mánat navdojuvvojedje dábálaččat jápmán fulkkiid gáibmin, ja namma adnojuvvui čanastahkan ealli olbmo ja jápmán olbmo gaskka. Lei maid dábálaš juoigat jábmiid luodji, ealihan dihte muittuid ja oktavuoda. Dán oktavuodas sáhtte leat sihke buorit ja heittot váikkuhusat. Danne lei hui deatalaš gudnijahttit jábmiid, bisuhan dihte buori oktavuoda áimmuid gaskka.

Badjelis leat soames váldobealit sámi ipmárdusas jápmima ja «eallima» birra maŋnel jápmima čilgejuvvon oppalaččat. Muhto ferte gal deattuhuvvot ahte iešgudet sámi guovlluin sáhttet leat oalle stuora variašuvnnat oskkoldatlaš ipmárdusain ja vugiin.

Miššonearat demoniserejedje dáid árbevieruid ja dulkojedje oktavuoda jábmiiguin neavrri bálvaleapmin. Odne gávdnodjit liikká elemeanttat sámi hávdádusmeanuin ja jurddašeamis jábmiid birra, main sihke ovdal kristtalašvuoda árbevierut ja kristtalaš árbevierut leat oassin.

Adnojuvvui maid ahte leat garra čanastagat máttuid ja sin eallinguovlluid gaskka. Máttuid dávttiid eret doalvon adnui áiggistis stuora rihkusin sámi kultuvrra vuostá ja lei hui čielgasit hui traumáhtalaš. Ain lea olu sámi servodagain garra dovdu máttuid čanastaga hárrái sin eallinguovlluide. Oallugat oidnet ahte guovllut maid sin máttut leat ávkkástallan ja gos sii leat orron, ain ovddastit sin gullevašvuoda – ahte máttuid luottat ain vuhttojit doppe. Oallugiid mielas dagahit dát hávdeburgimat ain dál unohisvuoda ja morraša dan dihte go sámi olbmodávttit vurkkoduvvojat ásahusaid hálddus guhkkin eret iežaset ruovttuguovlluin.

7. Iešguđetlágan deasttat ja beroštumit

Nu go čujuhuvvon dás ovdalis, de leat sámi olbmodávttiid hálddašeamis olu bealit ja iešguđetlágan deasttat mat fertejit vuhtii válđojuvvot.

Olbmodávttit leat čohkkejuvvon ja bohtet ain čohkkejuvvot iešguđet ákkaid ja iešguđet vugiid mielde, main sáhtá namuhit golbma válđoákka:

- **Dávttit mat leat vižžojuvvon nállebiologalaš dutkama váste.** Vuosttažettiin áigodagas 1850-1940 ja mat dál vurkkoduvvojit BAS hálddus.
- **Dávttit mat leat vižžojuvvon kulturmuitolága vuodul.** Birrasiid 1945 rájes ja das ovddos. Olbmodávttit gávnon arkeologalaš guorahallamiin sáddejuvvojedje gitta 1977 rádjái BAS:ii, muhto eará gávdnosat dáin roggamiin vurkkoduvvojit kulturhistorjjálaš hálddašánmuseain. Maŋjel 1977 leat buot gávnon materiálat vurkkoduvvon iešguđetge guoskevaš hálddašánmuseain.
- **Sámi olbmodávttiid boahttevaš viežžan.** Dát guoská olbmodávttiide mat vižžojuvvojit arkeologalaš roggamiid olis lágaid ja eará eavttuid vuodul. Odne lea dáhpai ahte buot materiála diekkár guorahallamiin vurkkoduvvo čoahkis guoskevaš hálddašánmuseain.

Eará bealit main lea mearkkašupmi sámi olbmodávttiid hálddašeapmái, leat:

- Áimmahuššat ehtalaš beliid ja čuoččálđahhtit rumašbázahusaid gudni sihke indiviidadásis ja sámiid čearddalaš joavkku ovddasteaddjin.
- Dávttiid ahki. Olbmodávttit mat odne leat museain ja BAS hálddus ovddastit guhkes áigelinjjá. Dat leat olbmodávttit kristtalaš hávddiid rájes 1900-logu álggus, gitta sámi ovdal kristtalašvuoda hávddiid rádjái mat leat badjel 2500 jagi boarrásat.
- Olbmodávttit leat deatalaš gáldun diehtoháhkamii sámi dološ áiggi ja eallima birra.
- Fuolahit olbmodávttiid ja eará bázahusaid oktiigullešvuoda.
- Sámi olbmodávttit mat vurkkoduvvojit čoakkáldagain: Gos ja mot berrejit olbmodávttit vurkkoduvvot ja áimmahuššojuvvot?
- Guđet fáktorat ja eavttut berrejit leat vuodđun odđasis hávdádeami mearrádusaide?
- Sihke ovdalaš, dálá ja boahttevaš perspektiiva ferte leat árvoštallamiid vuodđun. Mearrádusain bohtet leat mearrideaddji váikkuhusat boahteáiggi sámi álbmogii.

Leat iešguđetlágan, muhto maiddá latnjalas deasttat mat bohciidahttet mánggalágan ehtalaš čuolmmaid. Olbmodávttiid galgá gutnálaččat gieđahallat sihke indiviidaid bázahussan, muhto maiddá sámi álbmotjoavkku bázahussan, mas stuorát ollisvuodát fertejit gehččojuvvot oktan. Dávttit ovddastit stuora vejolašvuodaid háhkat odđa ja eambbo dieđuid olu beliin sámi historjjás main mii dál vuos diehtit oalle unnán. Boahttevaš máhttu ja ipmárdus sáhtá maid nannet sámi

identitehta ja leat sámi politihkkahábmema vuodđun. Seammás ferte vuhtii válđojuvvot ahte stuora oassi materiálas lea čohkkejuvvon áibbas dohkketmeahttun ulbmiliiguin ja fasttes vugiiguin. Dalle ledje hávdeburgimiid ággan ja vuodđun dalá ráđđejeaddji oainnut olmmošnáliid birra. Dagut ledje liikká stuora ahkitvuohtan ja morašin dalá sámiide, ja leat ain odne oallugiidda trauman.

Nállebiologalaš dutkama duogážin ja maiddái dat movt nazisma dađi mielde geavahii olbmuid ja olbmodávttiid iežas barggus ja propagándas, dagahii olbmodávttiid dutkama nákku- ja tabuvuoláš dahkun mánggaidlot jagiid, ja lea ain dál problemáhtalaš temá. Dát váikkuhii dasa makkár metodaid atne ja movt barge, ja dan olis manahuvvojedje olu deatalaš diedut. Seammás lea áibbas lunddolaš ja ipmirdahtti ahte šattai nu.

1990-logu rájes leat maiddái sámi hávddit dutkojuvvon muhtin muddui; sihke olbmodávttit ja eará dávvirat/bázahusat. Paradoksan lea ahte eanas oassi dain dieđuin mat mis leat sámi hávdádanvieruid birra, leat mii háhkan daid materiálaid vuodul mat čohkkejuvvojedje 1800- ja árra 1900-logus, vaikko maiddái leat ilbman ođđaset gávdnosat. Hávdidiid ja olbmodávttiid iskkadeamit ovtas eará arkeologalaš materiálain lea addán midjiide áibbas ođđa máhtu, mii fas earret eará lea viiddidan ipmárdusa sámi leahkima ja eallima birra hui guhkás maŋos sihke áiggi ja geográfalaš viidodaga dáfus.

Nu movt daddjon, de lea juovvahávdevierru okta dain guhkimus bisti jotkkolaš hávdádanvieruin maid mii dovdat Eurohpás. Oassi dain olbmodávttiin mat leat vižžojuvvon, leat hirmat boarrásat. Sáhtášii go leat molssaeaktun ahte njuolggadusain biddjošii vuodđun ahte olbmodávttiid ahki sáhtta leat mearrideaddjin dasa movt daid berre hálldašit?

Ovdánit dađistaga ođđa metoda mat addet vejolašvuoda jearrat ain ođđa gažaldagaid. Vejolašvuodat dutkanmateriála vuodul rivdet ja ođasmuvvet maiddái dađi mielde go ođđa analysametodat ovdánit. Dat mearkkaša maiddái ahte, go ođđa máhtu háhkama vejolašvuodat ain ilbmet, de lassána dutkiid dáhttu dutkat materiála. Dan muddui go iskosiid váldin miedihuvvo, de fertejit gávdnot vuogit mat minimerejit iskosiid váldima. Okta vuohki sáhtášii leat ahte gáibiduvvo ahte diedut mat juo leat, almmuhuvvojit rabas dáhtabásain, ja sullasaččain, vai eai válđojuvvo dárbbasmeahttun olu iskosat seamma dávttiin dahje eambbo dávttiin go dárbbaslaš. Soaittášii nu ahte jus ásahuvvo dáhtabása, gos almmuhuvvojit bohtosat mat juo gávdnovit olbmodávttiid iskosiin Norggas, lea vuohki eastadit ahte válđojuvvojit dárbbasmeahttun iskosat.

Sáhttet maid leat dilálašvuodat goas lea sávaldat váldit iskosiid oahppan dihte sámi dološ áiggi birra, ja dasto ođđasis hávdádit dávttiid. Dakkár oktavuodain sáhttet váldot iskosat mat vurkejuvvojit boahttevaš guorahallamiidda, ovdal go dávttit vejolaččat hávdáduvvojit ođđasis.

Nu go čilgejuvvon badjelis, de leat odne garra njuolggadusat olbmodávttiid dutkama hárrái, mas buot prošeavttat árvoštallojuvvojit vuđolaččat, maiddái ehtalaš

gažaldagat ja man muddui lea dárbbaslaš váldit fysalaš iskosiid. Dát guoská sihke dávttiide mat juo gávdnojit čoakkáldagain ja vejolaš gávdnosiidda arkeologalaš iskkademiid oktavuodas. Kulturmuitalága mielde sáhttet ođđa arkeologalaš roggamat čađahuvvot dušše jus lea addon erenoamáš lohpi. Lága vuolggasadji lea ahte automáhtalaččat ráfáidahtton kulturmuittut eai galgga roggojuvvot oidnosii/dolvojuvvot almmá hui buriid ákkaid haga. Dat guoská maid sámi hávdemuittuide jagis 1917 dahje boarráseappuide. Liikká bohtet boahhteáiggis duollet dálle čuožžilit dilálašvuodát goas iešguđet ákkaid vuodul addojuvvo lohpi čađahit arkeologalaš iskkademiid.

Buot olbmodávttiid dutkan hástala mánggabealat ehtalaš ja fágalaš árvoštallamiid maid ferte juohke oktavuodas árvoštallat. Ferte vuhtii váldojuvvot movt dávttit leat čohkkejuvvon, man boarrásat dat leat, gávdnanbáikki, oktavuoda eará arkeologalaš gávdnosiidda ja nu ain. Doaimmaid mat guoskkahit olbmodávttiid mat leat BAS hálddus, galgá Sámediggi dohkkehit, ja doaimmaid mat guoskkahit olbmodávttiid mat leat universitehtamuseaid hálddus ferte dat ieš dohkkehit. Sámi olbmodávttiid dutkan ja iskkademiid váldin ii dáhpuhuva almmá dohkkeheami ja vuđolaš ehtalaš ja fágalaš árvoštallamiid haga. Dasa lassin lea dáhpin ahte buot olbmodávttiid dutkan ovddiduvvo dakteriggelávdegotti oainnu cealkámuššii, gč. čilgehusa dás ovdalis.

Eanas muddui lea seanadeami namas leamaš dáhpin ahte Sámis gávdnon olbmodávttiid leat repatrierejuvvon dainna vugiin ahte dat hávdáduvvojit ođđasis dan lagas guvlui gos dávttit áiggistis leat vižžojuvvon. Repatrieren sáhtta maidái leat ahte dávttit máhcahuvvojit iežaset lagas guovllu museii, gos dat de vurkkoduvvojit. Sámi olbmodávttiid čohkkema historjjálaš duogáža dihte áigodagas 1850-1940 lea hui deatalaš áigái oažžut doaibmabijuid mat sáhttet doaibmat seanadeaddjin. Máhcahemiid/ođđasishávdádemiid oktavuodas leat dábálaččat lágíduvvon seremoniijat/meanut. Muhtomin oskkodatlaš seremoniijat, eará háviid rituálat ja seremoniijat eará sámi árbevieruid vuodul. Dán oktavuodas lea deatalaš leat dihtomielalaš das ahte Sámis leat regiovnnalaš erohusat das makkár árbevierut/meanut/seremoniijat adnojuvvojit riektan. Lea váttis diehtit maid livččii lunddolaš dahkat ovdal kristtalašvuoda olbmodávttiid ođđasis hávdádeami oktavuodas. Ođđasishávdádeami seremoniijat ja/dahje ovdal kristtalašvuoda áiggi olbmodávttiid máhcaheami hárrái eai gávdno árbedábit. Ii oktage dálá olmmoš dieđe movt ovdal kristtalašvuoda seremoniijat ledje. Danne lea deatalaš dan atnit muittus. Kristtalaš hávdádusmeanut ja -seremoniijat sáhttet šaddat «ođđa» rihkolaš dahkun jus daid atná ovdal kristtalašvuoda áiggi olbmodávttiid hávdádeamis. Buot olbmodávttiid mat leat vižžojuvvon hávdiiin, han leat juo hávdáduvvon iežaset áiggi hávdádusseremoniijaid mielde.

Lassin dasa ahte dihtomielalaččat jurddašit sámi árbevieruid, ja ehtalaš ja dutkanfágalaš fáktoriid, de ferte hálddašeamis maid vuhtii váldit juridihkalaš rámmaid – earret eará mearrádusaid mat bohtet dan ođđa kulturbiraslága olis, mii moatti jagi geahčen boahdá otná kulturmuitalága sadjái.

Sámediggi sávvá ahte dát čálus ja máhttovuodđu čuvge ášši ja doaimmašii vuodđun digaštallanproseassaide ja oaiviliid sáddemii min bargui hábmet odđa njuolggadusaid sámi olbmodávttiid hálddašeami birra.

Cealkámušaid sádden

- Gulahallanolmmoš gii vástida jearaldagaide ja cealkámušaid hárrái
 - Prošeaktajodiheaddji Stine Barlindhaug,
Tlf. 78474102 dahje 48119930
e-poasta. Stine.barlindhaug@samediggi.no

Cealkámušaid sáhtta addit:

- Sierra skovi bokte Sámedikki neahttasiidduin:
<https://dialog.sametinget.no/dialogue>
(dás sáhtát leat anonyma)
- Njálmmálaččat dahje čálalaččat dialogačoahkkimiin maid
Sámediggi lágida
- E-poastta: samediggi@samediggi.no
- Čálalaččat: Sámediggi – Sametinget
Postboks 3
9735 Kárášjohka/Karasjok

Cealkámuša merke:

«Forvaltning av samiske menneskelige levninger – innspill»

Áigemearri buktit cealkámušaid/oaiviliid: guovvamánu 1. b. 2027

Prošeavtta referánsajoavku lea buktán rávvagiid ja lea searvan ságastallamiidda máhttovuođu hábmema oktavuodas.

- Venke Tørmænen, báikkálaš servodaga ovddasteaddji
- Adrian Nystø Mikkelsen, báikkálaš servodaga ovddasteaddji
- Birgitta Fossum, Saemien Sijte
- Jan Ingolf Kleppe, Várjjat Sámi Musea
- Asgeir Svestad, Norgga árktaš universitehta, UIT
- Tore Johnsen, Institutt for teologi og samfunnsvitenskap, VID

Girjjálašvuohta

- Aronsson Kjell-Åke, 2014. Research on human remains of indigenous people: Reflections from an archaeological perspective (with an example from Rounala). I *More Than Just Bones – Ethics and Research on Human Remains*, edited by Hallvard Fossheim, 65–80. Oslo: The Norwegian National Research Ethics Committees.
- Bäckman, L. 1975. *Sájva. Föreställningar om hjälpo och skyddväsen i häliga fjäll bland samerna*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm studies in comparative religion 13. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Fjellström, M. 2011. Stable isotope analysis and ethical issues surrounding a human skeleton material from Rounla in Karesuando parish. Master thesis. Archaeological Research Laboratory. Stockholm University.
- Fjellström, M. 2020. *Food cultures in Sápmi: An interdisciplinary approach to the study of the heterogeneous cultural landscape of northern Fennoscandia AD 600–1900*. Theses and Papers in Scientific Archaeology 16. Stockholm (Stockholm University).
- Fjellström, M, Gunilla Eriksson, Kerstin Lidén & Asgeir Svestad. 2019. Food and Cultural Traits in Coastal Northern Finnmark in the 14th–19th Centuries.
- Fossheim, Hallvard, ed. 2013. *More Than Just Bones – Ethics and Research on Human Remains*. Oslo: The Norwegian National Research Ethics Committees.
- Harlin, Eeva-Kristiina. 2008. “Repatriation as Knowledge Sharing – Returning the Sámi Cultural Heritage.” In *Utimut. Past Heritage – Future Partnerships. Discussions on Repatriation in the 21st Century*, edited by Mille Gabriel and Jens Dahl, 192–201. Copenhagen: The Greenland National Museum & Archives/International Work Group for Indigenous Affairs.
- Holck, Per. 1990. Den fysiske antropologi i Norge. Oslo: Anatomisk Institutt, Universitetet i Oslo.
- Itkonen, Toivo Immanuel. 1946. Heidnische Religion und späterer Aberglaube bei den finnischen Lappen. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia LXXXVII*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Johnsen Tore, 2022. *Sámi Nature Centered Christianity in the European Arctic. Indigenous theology beyond Hierarchical Worldmaking*. Lexington Books.
- Kyllingstad Jon Røyne, 2023. *Rase, en vitenskapshistorie*. Cappelen Damm.
- Nordkil Torgeir, 2020. Landskapet døden og etterlivet. Ting å fortelle om gravene langs Beisfjorden. Masteroppgave i arkeologi. Norges arktiske universitetsmuseum, UIT.
- Ojala Carl-Gösta, 2016, Svenska kyrkan och samiska mänskliga kvarlevor. I *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna*, s. 993-1028, Artos & Norma bokförlag,
- Olsen Bjørnar og Lars Ivar Hansen 2022. *Samenes historie. Fram til 1750*. Cappelen damm akademisk.
- Pettersson, Olof. 1957. *Jabmek and Jabmeaimo. A Comparative Study of the Dead and the Realm of the Dead in Lappish Religion*. Acta Universitatis Lundensis, Nova Series 52 (6). Lund: C.W.K. Gleerup.
- Scanche Audhild, 2002. Knoklenes verdi. Om forskning på og forvaltning av skjelettmateriale fra samiske graver. *Samisk forskning og forskningsetikk. Publikasjon nr. 2*. Forskningsetiske komiteer.

- Scanche Audhild 2000, *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid*. Davvi Girji OS. Karasjok.
- Schanche, Audhild. 2002. "Sami Skulls, Anthropological Race Research and the Repatriation Question in Norway." In *The Dead and their Possessions: Repatriation in Principle, Policy and Practice*, edited by Cressida Fforde, Jane Hubert, and Paul Turnbull, 47–58. London: Routledge.
- Sellekvold, Berit J. 2002. "Skeletal Remains of the Norwegian Saami." In *The Dead and their Possessions: Repatriation in Principle, Policy and Practice*, edited by Cressida Fforde, Jane Hubert, and Paul Turnbull, 59–62. London: Routledge.
- Simma, Paul-Anders. 1999. "Giv os vore skeletter!" NCB Film. København: Det Danske Filminstitut.
- Stångberg, Andreas. 2005. "Soejvengeelle: en samisk grav i Vapsten." In *Efter fornfädernas sed: Om samisk religion*, edited by Åsa Virdi Kroik, 53–67. Göteborg: Boska.
- Svestad Asgeir 2022, Samiske gjenbegravelser-noen etiske betraktninger. *Nicolay nr. 134*
- Svestad Asgeir 2021, Buried in Between: Re-interpreting the Skjoldehamn Medieval Bog Burial of Arctic Norway, *Medieval Archaeology* 65:2, 286-321.
- Svestad Asgeir 2019, Caring for the dead. An alternative perspective on Sámi reburial. *Acta Borealia*, 36(1), 23–52.
- Svestad Asgeir 2013, What happend in Neiden. On the Question of Reburial Etics. *Norwegian Archaeological Review*. 46 (2).

Rapportat

Forskningsetisk veileder for forskning på menneskelige levninger. 2022. De nasjonale forskningsetiske komiteene.

Innstilling fra – Utvalg for vurdering av retningslinjer for bruk og forvaltning av skjelettmateriale ved Anatomisk institutt. «Lønningsutvalget» 1998. Universitetet i Oslo

Sannhets- og forsoningskommisjonen, 2023. *Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med fornorskingspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner* (Dokument 19 (2022–2023). Stortinget

Vitenskapelig verdi av *De Schreinerske Samlinger*. 1999. Internasjonal vitenskapelig komité nedsatt av Universitetet i Oslo.